

Warszawa, dnia 03 września 2021 r.

dr hab. Iwona Szczepaniak, prof. IERiGŻ-PIB
Kierownik Zakładu Ekonomiki Agrobiznesu i Biogospodarki
Instytut Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej –
– Państwowy Instytut Badawczy, Warszawa

Recenzja

rozprawy doktorskiej mgr. Dawida Antoniego Jabkowskiego
pt. „Potencjalne skutki wybranych preferencyjnych umów handlowych
dla handlu produktami rolno-żywnościowymi UE”
napisanej pod kierunkiem promotora naukowego dr hab. Karoliny Pawlak, prof. UPP
i promotora pomocniczego dr Aldony Standar
na Wydziale Ekonomicznym Uniwersytetu Przyrodniczego w Poznaniu
w Katedrze Ekonomii i Polityki Gospodarczej w Agrobiznesie

1. Wybór tematu i założenia badawcze

Zmiany zachodzące w handlu światowym kształtowane są przez szereg czynników i zjawisk społeczno-gospodarczych, które ulokowane są i mają swoje źródło w procesach zachodzących zarówno w kraju uczestniczącym w wymianie, jak i w szerszym środowisku międzynarodowym. Ze względu na postępujący proces globalizacji oraz rosnący stopień integracji gospodarek narodowych uwarunkowania zewnętrzne (międzynarodowe) oddziałujące na wymianę handlową nabierają coraz większego znaczenia. Wśród kluczowych uwarunkowań międzynarodowych wymienić można rozwój wielostronnego systemu handlowego, w tym liberalizacji światowego handlu produktami rolno-spożywczymi. Wobec coraz większych trudności z osiągnięciem konsensusu dotyczącego dalszej liberalizacji handlu w formule wielostronnej, w połowie lat 90. nastąpił wyraźny zwrot polityk handlowych państw członkowskich WTO w stronę implementacji dwustronnych i regionalnych porozumień handlowych, które liberalizują lub ułatwiają handel między grupą państw. Według danych WTO z 2021 roku na świecie funkcjonuje około 350 regionalnych porozumień handlowych (*regional trade agreements* – RTA), a znaczna ich liczba jest jeszcze negocjowana lub czeka na ratyfikację. Również Unia Europejska zaangażowała się w budowanie sieci globalnych powiązań handlowych nie tylko z krajami wysokorozwiniętymi (USA, Kanada, Japonia), ale

również z krajami rozwijającymi się. W rezultacie liczba zawieranych porozumień handlowych UE z państwami trzecimi, w tym porozumień o strefach wolnego handlu, wyraźnie rośnie. Obecnie UE posiada blisko 40 umów handlowych, łącznie z około 60 państwami. Rozbudowana sieć umów i relacji handlowych UE ze światem zapewniła w ostatnich latach bardzo dobre warunki rozwoju unijnego eksportu. Niektóre rynki pozostają jednak wciąż trudno dostępne dla eksporterów z UE.

Problematyka liberalizacji wymiany handlowej była w ostatnich latach często podejmowanym tematem badawczym, zarówno przez wyspecjalizowane instytucje międzynarodowe, jak i ośrodki naukowe, również w Polsce. Najczęściej jednak analizy dotyczyły jednego wybranego porozumienia handlowego i jego wpływu na wymianę handlową (ogółem lub określonych grup produktów) między partnerami tego porozumienia. W literaturze przedmiotu brakuje natomiast opracowań, które umożliwiałyby kompleksową analizę możliwych efektów negocjowanych lub ratyfikowanych preferencyjnych umów handlowych w sektorze rolno-spożywczym, uwzględniających kilku kluczowych partnerów handlowych danego państwa lub ugrupowania regionalnego oraz redukcję nie tylko taryfowych, ale i pozataryfowych środków wymiany handlowej. W związku z powyższym, podjęty przez Doktoranta temat badawczy uważam za niezwykle ważny, aktualny i w pełni uzasadniony, zarówno z poznawczego, metodycznego, jak i utylitarne punktu widzenia. Wyniki zrealizowanych badań mogą bowiem ułatwić formułowanie rekomendacji dla producentów i eksporterów produktów rolno-spożywczych, a przede wszystkim decydentów w zakresie unijnej polityki handlowej.

Głównym celem ocenianej rozprawy było „określenie stanu i perspektyw rozwoju handlu artykułami rolno-żywnościowymi krajów UE w ramach wybranych preferencyjnych umów handlowych oraz zbadanie przewag konkurencyjnych sektora rolno-spożywczego krajów UE w warunkach postępujących procesów regionalnej i międzyregionalnej integracji gospodarczej.” (s. 11). Dla realizacji tego celu wyznaczono osiem celów szczegółowych, którymi były (s. 11-12):

- przedstawienie teorii rozwoju handlu międzynarodowego oraz koncepcji protekcjonizmu i liberalizmu handlowego;
- omówienie czynników kształtujących wolumen i strukturę obrotów handlu rolnego;
- zbadanie uwarunkowań makroekonomicznych wymiany handlowej artykułami rolno-spożywczymi krajów UE z wybranymi partnerami handlowymi;
- przedstawienie uwarunkowań instytucjonalnych wymiany handlowej artykułami rolno-spożywczymi krajów UE z wybranymi partnerami handlowymi;

- zidentyfikowanie potencjału produkcyjnego sektora rolnego krajów UE i ich wybranych partnerów handlowych;
- omówienie poziomu, dynamiki i struktury asortymentowej handlu produktami rolno-spożywczymi krajów UE z wybranymi partnerami handlowymi;
- zbadanie przewag komparatywnych *ex post* sektora rolno-spożywczego krajów UE w wymianie bilateralnej z wybranymi partnerami handlowymi;
- oszacowanie potencjalnych handlowych efektów liberalizacji wymiany produktami rolno-spożywczymi krajów UE z wybranymi partnerami handlowymi.

Tak sformułowane cele szczegółowe nawiązują do tematu rozprawy i umożliwiają realizację przyjętego celu głównego. Za pewien mankament można jedynie uznać brak jednoznaczności w stosowanym nazewnictwie zarówno w tej, jak i pozostałych częściach pracy (także w tytule pracy, streszczeniu i wprowadzeniu). Autor używa bowiem, wydaje się że niekiedy zamiennie, takich pojęć, jak: „artykuły rolne”, „artykuły rolno-spożywcze”, „artykuły rolno-żywnościowe”, „sektor rolny”, „sektor rolno-spożywczy”, „sektor rolno-żywnościowy”, „handel rolny”, „handel rolno-spożywczy”, „handel rolno-żywnościowy”. Stosowane nazewnictwo wymaga doprecyzowania, określenia które pojęcia i kiedy stosowane są zamiennie, ewentualnie wyboru najbardziej trafnych pojęć. Warto przykładowo rozważyć, czy nie bardziej poprawne jest mówienie o produktach rolno-spożywczych / sektorze rolno-spożywczym / handlu rolno-spożywczym, jeżeli przedmiotem analizy – tak jak w większości analizowanych przypadków – są zarówno produkty rolnictwa, jak i produkty przetwórstwa spożywczego (samo rolnictwo jest przedmiotem analizy w rozdziale 4. i tutaj uzasadnione jest operowanie pojęciem sektora rolnego). W moim przekonaniu bardziej zasadne jest takie właśnie podejście, ale w literaturze przedmiotu można spotkać różne sposoby formułowania tych określeń. Proponowałabym ponadto nie używać w pracy pojęcia „wymiana wewnątrzspółnotowa” (np. w streszczeniu, wprowadzeniu, rozdziale 5 i 6 czy podsumowanie i wnioski), a zastąpić je pojęciem „wymiana wewnątrzunijna”. Wraz z wejściem w życie Traktatu lizbońskiego (01.12.2009 r.) Unia Europejska nabyła bowiem osobowość prawną i zastąpiła Wspólnotę Europejską.

Przystępując do realizacji zaprojektowanego zadania badawczego, Autor rozprawy postawił cztery hipotezy o następującej treści (s. 12):

- I. Pozycja konkurencyjna sektora rolno-żywnościowego Unii Europejskiej na rynkach wybranych partnerów handlowych jest silniejsza w zakresie produktów o wyższym stopniu przetworzenia niż w zakresie surowców rolnych.

- II. Implementacja preferencyjnych porozumień handlowych wywoła efekt kreacji i przesunięcia handlu rolno-żywnościowego w relacjach bilateralnych UE z sygnatariuszami porozumień kosztem ograniczenia wymiany wewnątrzspółnotowej.
- III. Efekt przesunięcia handlu w relacjach bilateralnych UE z sygnatariuszami porozumień ujawni się z większą siłą niż efekt kreacji handlu.
- IV. Efekt kreacji handlu w relacjach bilateralnych UE z sygnatariuszami porozumień nie spowoduje istotnej zmiany wartości handlu rolno-spożywczego ogółem UE.

Pierwsza hipoteza odnosi się do efektu konkurowania, tj. wynika z analizy *ex post* międzynarodowej pozycji konkurencyjnej sektora rolno-spożywczego krajów UE w handlu bilateralnym z wybranymi partnerami handlowymi. Trzy pozostałe hipotezy dotyczą analizy *ex ante* handlu zagranicznego produktami rolno-spożywczymi krajów UE z wybranymi partnerami handlowymi (ugrupowaniami regionalnymi), wykonanej przy pomocy dwóch modeli matematycznych. Stąd ich sformułowanie w czasie przyszłym. Wszystkie cztery hipotezy korespondują z celem głównym rozprawy i można je uznać za trafne. Należy podkreślić, że odnoszą się one do rezultatów zarówno osiągniętych w sferze handlu, jak i możliwych do osiągnięcia, co – w myśl współczesnych teorii handlu międzynarodowego – jest jak najbardziej uzasadnione.

Realizacji wyznaczonych celów i weryfikacji postawionych hipotez podporządkowano zakres przedmiotowy i czasowy badań. Są one w pełni poprawne i właściwie sformułowane. Badaniami objęto pięciu partnerów handlowych, z którymi UE ma wynegocjowane lub negocjuje preferencyjne porozumienia handlowe, tj.:

- Kanadę (Kompleksowa Umowa Gospodarczo-Handlowa, *Comprehensive Economic and Trade Agreement* – CETA);
- Japonię (Umowa Gospodarczo-Handlowa UE-Japonia, *The Agreement between the European Union and Japan for an Economic Partnership* – EPA);
- Wietnam (Umowa Gospodarczo-Handlowa UE-Wietnam, *EU-Vietnam Free Trade Agreement* – FTA);
- kraje MERCOSUR (Strefa Wolnego Handlu UE-MERCOSUR, *EU-MERCOSUR Free Trade Agreement*); oraz
- Stany Zjednoczone (Transatlantyckie Partnerstwo w dziedzinie Handlu i Inwestycji, *Transatlantic Trade and Investment Partnership* – TTIP), umowa wolnego handlu UE-USA, która jako jedyna z analizowanych znajduje się w trakcie negocjacji.

Wybór i ilość preferencyjnych umów handlowych objętych analizą nie budzą zastrzeżeń. Są to umowy z najważniejszymi partnerami UE w handlu rolno-spożywczym. Przy ocenie zakresu tego rodzaju prac badawczych rodzą się jednak często pytania, czy można było uwzględnić w badaniach jeszcze inne umowy, jakie (np. UE-Ukraina, UE-Korea Południowa) i czy wtedy uzyskane wyniki badań byłyby podobne. Jeżeli sięgać natomiast do rozważań o przyszłości, to z pewnością na zbadanie zasługuje umowa UE-Wielka Brytania. Być może Doktorant w przyszłych swoich pracach naukowych będzie zainteresowany rozwijaniem tego kierunku badań.

Zakres czasowy badań dotyczących analizy *ex post* międzynarodowej pozycji konkurencyjnej sektora rolno-spożywczego krajów UE obejmuje lata 2008-2018 (niekiedy 2008-2019). Przeprowadzone symulacje *ex ante* dotyczą perspektywy krótkookresowej. Niestety w części dotyczącej zakresu czasowego badań (s. 13), jak również w streszczeniu (s. 4) czy w samym opisie wyników badań (Rozdział 6) Autor nie odniósł się do tego, co rozumie przez perspektywę krótkookresową. Można się domyślać, że w „ujęciu kalendarzowym” chodzi tutaj o okres sięgający maksymalnie 2 lat, ale być może chodzi tu o inne ujęcie. Warto byłoby w pracy zamieścić taką informację.

Do realizacji celów pracy właściwie dobrano materiały i metody badań. Autor posłużył się danymi wtórnymi pochodzącymi z publicznych baz danych takich instytucji i organizacji, jak: Organizacja Narodów Zjednoczonych ds. Wyżywienia i Rolnictwa (FAO), Konferencja Narodów Zjednoczonych ds. Handlu i Rozwoju (UNCTAD), Międzynarodowe Centrum Handlu (ITC), Światowa Organizacja Handlu (WTO), Wydział Statystyki Organizacji Narodów Zjednoczonych (UN Comtrade) oraz Bank Światowy (World Bank). Ponadto, wykorzystał dane pochodzące z zasobów Urzędu Statystycznego Kanady (STATCAN), Ministerstwa Rolnictwa, Żywności i Spraw Wsi Kanady (OMAF), Brazylijskiego Instytutu Geografii i Statystyki (IBGE), Ministerstwa Rolnictwa, Leśnictwa i Rybołówstwa Japonii (MAFF), Głównego Urzędu Statystycznego Wietnamu (GSO), Departamentu Rolnictwa Stanów Zjednoczonych (USDA), Krajowej Służby Statystyki Rolniczej USA (NASS) oraz platformy KNOEMA i bazy danych NationMaster (NATIONMASTER). Studium literaturowe zostało przeprowadzone na podstawie bogatego zestawu krajowej i zagranicznej literatury przedmiotu.

W analizie *ex post* międzynarodowej pozycji konkurencyjnej sektora rolno-spożywczego krajów UE w handlu bilateralnym z wybranymi partnerami handlowymi Doktorant wykorzystał zestaw celowo dobranych ilościowych wskaźników pozycji konkurencyjnej, tj. wskaźnik specjalizacji eksportowej (SI); wskaźnik pokrycia importu

eksportem (CR); wskaźniki ujawnionych przewag komparatywnych, w tym: indeks relatywnej komparatywnej przewagi eksportu (XRCA), indeks relatywnej chłonności importu (MRCA) i indeks relatywnej przewagi handlu (RTA); wskaźnik handlu wewnątrzgałęziowego Grubela-Lloyda (IIT). Analiza *ex ante* handlu zagranicznego produktami rolno-spożywczymi krajów UE z wybranymi partnerami handlowymi została wykonana przy pomocy dwóch modeli matematycznych. Pierwszy z nich to model równowagi cząstkowej SMART, który w rozprawie został użyty do oszacowania skutków zmiany stawek celnych i barier pozataryfowych na rynkach wybranych produktów. Drugi to model równowagi ogólnej GTAP, który jest powszechnie stosowany w analizach potencjalnych skutków zmian polityki rolnej i handlowej. Możliwe skutki implementacji wybranych porozumień handlowych zostały oszacowane z uwzględnieniem celowo skonstruowanych dla każdej umowy scenariuszy liberalizacji barier taryfowych i pozataryfowych. Nad doborem ilościowych wskaźników pozycji konkurencyjnej można by dyskutować, gdyż literatura przedmiotu poświęcona badaniom międzynarodowej konkurencyjności proponuje bardzo dużo różnych mierników (a każdy z nich ma zarówno wady, jak i zalety), a poszczególni badacze tego zjawiska wykorzystują różne ich zestawy, niemniej wybrana przez Autora kombinacja wskaźników jest prawidłowa i adekwatna do oceny badanego zjawiska. Łączne zastosowanie dwóch modeli matematycznych SMART i GTAP bezdyskusyjnie natomiast należy ocenić bardzo wysoko.

2. Struktura i zawartość merytoryczna rozprawy

Rozprawa składa się z wprowadzenia, sześciu rozdziałów, podsumowania i wniosków, bibliografii oraz spisu tabel i rysunków. W pracy zamieszczono 108 tabel i 20 rysunków ilustrujących omawiane treści, a bibliografia obejmuje 304 pozycje, w tym około 1/2 w języku angielskim. Wykorzystana w pracy literatura jest właściwa, a co ważne, Autor dokonał jej podziału na: pozycje zwarte (183) i artykułowe (95) oraz materiały źródłowe (26). Sekwencja i proporcje poszczególnych części rozprawy są prawidłowe. Struktura pracy jest logiczna, spójna i odpowiednia dla realizacji celów pracy.

We wprowadzeniu przedstawiono uzasadnienie podjęcia tematu badawczego, sformułowano cele i hipotezy badawcze, wskazano zakres badań oraz omówiono wykorzystane materiały i metody badań, w tym szczegółowo opisano wybrane do analizy *ex post* ilościowe wskaźniki pozycji konkurencyjnej oraz zastosowane w analizie *ex ante* matematyczne modele równowagi cząstkowej i ogólnej SMART i GTAP. Bardzo interesującym rozwiązaniem jest zamieszczenie przez Autora graficznego schematu postępowania badawczego (s. 21-22), który

pozwała w sposób przejrzysty zidentyfikować wszystkie etapy tego postępowania i pomaga w weryfikacji osiągnięcia kolejnych celów szczegółowych badań.

Pierwszy rozdział ma charakter studium literaturowego. Skoncentrowano się w nim na teoriach rozwoju handlu międzynarodowego, tj. przedstawiono ewolucję teorii wymiany międzynarodowej (od teorii przedklasycznych, przez teorie klasyczne i neoklasyczne, aż do teorii współczesnych) oraz koncepcję protekcjonizmu i liberalizmu handlowego. Autor bardzo sprawnie porusza się w prezentowanej tematyce, wskazując zarówno na mocne, jak i słabe strony opisywanych podejść i koncepcji. Niewielkim mankamentem jest tylko brak krótkiego podsumowania tej części materiału, które stanowiłoby teoretyczne osadzenie / nawiązanie do realizowanego w dalszych częściach pracy postępowania badawczego.

W drugim rozdziale kontynuowano studia literaturowe, które odnosiły się już wyraźnie do handlu międzynarodowego produktami rolno-spożywczymi. Dokonano w nim przeglądu czynników determinujących rozwój międzynarodowej wymiany handlowej, w tym handlu rolno-spożywczego, przytaczając różne ujęcia podziału determinant występujące w literaturze przedmiotu. Omówiono także dwie odmienne koncepcje liberalizacji obrotów handlowych w skali międzynarodowej, tj. multilateralizm i regionalizm oraz istotę procesów regionalnej integracji gospodarczej. Dość szeroko przedstawiono ewolucję kwestii rolnej na forum WTO, omawiając rezultaty kolejnych rund negocjacyjnych GATT/WTO. Dużo miejsca poświęcono kwestiom handlu rolnego w wybranych regionalnych porozumieniach handlowych, wskazując na różne obszary liberalizacji handlu w tych porozumieniach. Starano się również podkreślić szczególny sposób traktowania handlu rolnego w procesie liberalizacji handlowej. Cały ten rozdział oceniam bardzo wysoko, świadczy on o dobrej znajomości prezentowanej tematyki przez Autora i stanowi znakomitą bazę wyjściową do prowadzenia założonego postępowania badawczego.

W trzecim rozdziale przedstawiono uwarunkowania makroekonomiczne i instytucjonalne rozwoju wymiany handlowej artykułami rolno-spożywczymi krajów UE z wybranymi partnerami handlowymi, tj. Stanami Zjednoczonymi, Japonią, Kanadą, Wietnamem i krajami MERCOSUR. Zaprezentowano takie uwarunkowania makroekonomiczne, jak: liczba ludności, przyrost naturalny, wartość PKB, PKB *per capita*, stopa bezrobocia, stopa inflacji, zadłużenie państwa mierzone stosunkiem długu publicznego do PKB. Zestaw wskaźników charakteryzujących otoczenie makroekonomiczne i ich interpretacja są jak najbardziej prawidłowe, chociaż Autor mógłby dodatkowo przyjrzeć się relacji rachunku bieżącego bilansu płatniczego do PKB, który to miernik w dużym stopniu powiązany jest z wynikami handlu zagranicznego, co biorąc pod uwagę tematykę pracy

stanowiłoby wartościowe uzupełnienie. Jeśli chodzi natomiast o uwarunkowania instytucjonalne, to oddzielnie odniesiono się do kwestii wpływających na porozumienia zawierane między UE a poszczególnymi krajami (ugrupowaniami regionalnymi), słusznie podkreślając różnice występujące między partnerami (prawne, ustrojowe, wynikające z posiadanych zasobów, ale także kulturowe czy wyznaniowe), które mają wpływ na ustalanie konkretnych przepisów handlowych. Rozdział ten, pomimo wniesionej niewielkiej uwagi, uważam za wartościowy i, podobnie jak poprzedni, bardzo dobrze wpisujący się w prowadzone postępowanie badawcze.

W rozdziale czwartym przedstawiono ocenę potencjału produkcyjnego sektora rolnego UE i jej analizowanych partnerów handlowych, słusznie uważając, że potencjał ten stanowi jedną z najważniejszych determinant międzynarodowej konkurencyjności sektora rolno-spożywczego. Omówiono wyniki badań dotyczących zasobów i efektywności wykorzystania czynników produkcji w rolnictwie, w których uwzględniono: wielkość i relacje między czynnikami produkcji w rolnictwie oraz efektywność ich wykorzystania, strukturę obszarową gospodarstw i skalę wytwarzania oraz wielkość i strukturę produkcji roślinnej i zwierzęcej. Spośród produktów rolnych szczegółowej analizie poddano takie uprawy roślinne, jak: zboża, surowce oleiste, surowce cukrowe, owoce i warzywa oraz takie produkty zwierzęce, jak: mięso wołowe, wieprzowe, drobiowe i mleko. Ponieważ ceny produktów rolnych mogą stanowić źródło przewag konkurencyjnych dla producentów i eksporterów żywności, na koniec zbadano przewagi cenowe w zakresie analizowanych produktów rolnych. Rozdział ten jest bardzo bogato udokumentowany faktograficznie. Autor korzystając z różnych baz, zgromadził potężne ilości danych wtórnych charakteryzujących sektor rolny w analizowanych krajach (ugrupowaniach) i prawidłowo je zinterpretował. Nasuwa się jednak pytanie, czy rozdział ten z punktu widzenia postawionych w pracy celów nie jest nadmiernie rozbudowany (43 strony), ale jest to uwaga o charakterze dyskusyjnym, w żadnym razie nie krytycznym. Zastanowienia czy uzupełnienia wymaga ponadto kilka opinii czy sformułowań: 1) „Areal użytków rolnych w Japonii był najniższy spośród badanych podmiotów, ponieważ jest to państwo bardzo silnie uprzemysłowione” (s. 97). Może warto dodać, że... „ponieważ jest to państwo wspiarskie i bardzo uprzemysłowione”. Uprzemysłowione są przecież również kraje UE, USA czy Kanada; 2) W akapicie „Najwięcej gospodarstw rolnych było w Unii Europejskiej i w Wietnamie...” (s. 112) warto dodać, w jakich latach (informacja ta znajduje się wprawdzie w tabeli, ale nie ma jej w tekście), przy okazji korekty wymagają liczby w tekście, odpowiednio z 10,5 na 10,7 mln i z 9,5 na 9,6 mln (zgodnie z tab. 23); 3) Proponuję rozważyć przeredagowanie akapitu na str. 129, przykładowo następująco: „Kraje UE produkowały 6 razy

mniej surowców cukrowych niż Brazylia, ale 2 razy więcej niż USA. Wolumen i wartość produkcji tych surowców w UE sięgały odpowiednio: około 55-60 mln ton i 4-6 mld USD (tab. 43 i 44)”; 4) Proponuję rozważyć przeredagowanie akapitu na str. 131, np. tak: „Produkcja owoców i warzyw, podobnie jak innych surowców roślinnych, jest zależna od klimatu, ponieważ rośliny potrzebują określonych/odpowiednich warunków do wzrostu i rozwoju”. Rośliny potrzebują bowiem nie tyle różnych, co określonych (odpowiednich) warunków do wzrostu i rozwoju.

W rozdziale piątym znalazła się analiza *ex post* handlu zagranicznego produktami rolno-spożywczymi UE z wybranymi partnerami handlowymi, obejmująca wartość i saldo obrotów oraz strukturę geograficzną i towarową tej wymiany. Jeśli chodzi o strukturę geograficzną handlu, to za bardzo wartościowe uważam przedstawienie jej w trzech wariantach, tj. zbadanie udziałów partnerów handlowych w ogólnym handlu produktami rolno-spożywczymi UE, ich udziałów w handlu rolno-spożywczym UE z samymi krajami trzecimi oraz udziałów poszczególnych partnerów w handlu tylko z tą grupą państw. Pozwoliło to zidentyfikować kierunki i charakter wymiany między tymi krajami (ugrupowaniami). W części dotyczącej struktury towarowej handlu szczegółowo zanalizowano wymianę grupami towarów, które mają największe znaczenie w bilateralnych relacjach UE z poszczególnymi partnerami handlowymi. W rozdziale tym przeprowadzono również analizę przewag komparatywnych sektora rolno-spożywczego krajów UE we wzajemnych relacjach handlowych z analizowanymi partnerami. W tym celu posłużono się zestawem ilościowych mierników międzynarodowej pozycji konkurencyjnej *ex post* (wskaźnik specjalizacji eksportowej (SI), wskaźnik pokrycia importu eksportem (CR), indeks relatywnej komparatywnej przewagi eksportu (XRCA), indeks relatywnej chłonności importu (MRCA), indeks relatywnej przewagi handlu (RTA) oraz wskaźnik handlu wewnątrzgałęziowego Grubela-Lloyda (IIT)). Na podstawie tych mierników wyznaczono pozycję konkurencyjną unijnych produktów rolno-spożywczych na rynkach poszczególnych partnerów handlowych oraz konkurencyjność produktów pochodzących z tych krajów na JRE w latach 2008-2010 i 2017-2019, co pozwoliło ocenić, czy dany kraj (ugrupowanie) potrafi utrzymać lub wzmocnić przewagi komparatywne oraz wysoki poziom specjalizacji eksportowej w zakresie danej grupy produktów w dłuższej perspektywie. Chociaż sama metoda nie jest oryginalna, to tę część pracy – z uwagi na jej duże znaczenie w postępowaniu badawczym i realizacji celów rozprawy, jak również ogromną pracochłonność (gromadzenia danych i przeprowadzenia obliczeń) – uważam za niezwykle cenną.

Rozdział szósty moim zdaniem jest najbardziej oryginalny pod względem metodologicznym, poznawczym i aplikacyjnym. Stanowi swojego rodzaju zwieńczenie recenzowanej rozprawy. W pierwszej kolejności zaprezentowano w nim bogaty przegląd dotychczasowych badań skutków implementacji wybranych preferencyjnych porozumień handlowych (UE-USA (TTIP), UE-Kanada (CETA), UE-Japonia, UE-Wietnam oraz UE-MERCOSUR). Większość badaczy, aby ocenić potencjalny wpływ implementacji poszczególnych preferencyjnych porozumień handlowych stosowało różne modele równowagi ogólnej, a tylko nieliczni badali potencjalne efekty w równowadze częściowej. Co do scenariuszy liberalizacji wymiany handlowej, to przeważnie zakładano zniesienie barier taryfowych, natomiast rzadziej uwzględniano redukcję barier pozataryfowych (w różnym zakresie). Badania te wskazują, że potencjalne efekty makroekonomiczne podpisania porozumień w postaci wzrostu PKB były na ogół dość zbieżne i korzystne dla partnerów handlowych, podczas gdy potencjalne efekty implementacji umów w sferze bilateralnego handlu pozostawały zróżnicowane. Mimo zastosowanych różnych podejść modelowych, z przedstawionych projekcji wynika dość jednoznacznie, że strefy wolnego handlu mogą przynieść partnerom handlowym wymierne korzyści. Na podstawie przeprowadzonego przeglądu badań i osobistych przemyśleń Autor sformułował, co należy szczególnie docenić, założenia własnych scenariuszy liberalizacji wymiany między sygnatariuszami odpowiednich preferencyjnych porozumień handlowych. Najbardziej prawdopodobne analizy scenariuszowe zakładają liberalizację zarówno barier taryfowych, jak i pozataryfowych. We wszystkich porozumieniach, z wyjątkiem UE-MERCOSUR, gdzie założono obniżkę obowiązujących cel o 50%, zastosowane scenariusze przewidują redukcję całości istniejących środków taryfowych. Redukcję środków pozataryfowych założono natomiast na poziomie od 20 do 50% w zależności od porozumienia. Doktorant przeprowadził pogłębione badania modelowe skutków zniesienia (redukcji) barier taryfowych i redukcji barier pozataryfowych w ramach implementacji poszczególnych porozumień zarówno z punktu widzenia osiągnięcia wzajemnych korzyści handlowych (zmian) przez partnerów, jak i wywoływania efektu kreacji oraz przesunięcia handlu rolno-spożywczego w relacjach bilateralnych UE z sygnatariuszami porozumień. Badania te przeprowadził w równowadze cząstkowej (SMART) i ogólnej (GTAP). Wyniki badań zostały wyczerpująco przedstawione faktograficznie, prawidłowo zinterpretowane i opisane. Zaprezentowane rozważania są ważne z naukowego punktu widzenia, ale także mogą stanowić wartościowe źródło informacji dla decydentów kształtujących politykę handlową UE. Przeprowadzone symulacje dotyczyły perspektywy krótkookresowej (standardowe krótkookresowe domknięcie modelu) (por. uwaga na s. 5). Jeżeli Doktorant planuje

kontynuowanie kariery naukowej, może warto byłoby zastanowić się w przyszłości nad przeprowadzeniem analogicznych badań w dłuższej perspektywie (tym bardziej, że zastosowane ujęcie modelowe pozwala na przeprowadzenie takich badań). Porównanie wyników projekcji w obu perspektywach mogłoby dostarczyć interesujących wniosków poznawczych.

Rozprawę kończy rozdział **Podsumowanie i wnioski**, w której to części Autor przede wszystkim ustosunkowuje się do postawionych hipotez badawczych oraz formułuje wnioski z przeprowadzonych badań. Co ważne, część ta nie stanowi zbędnego powtórzenia/streszczenia głównych wyników badań. Autor formułuje konkluzje natury ogólnej oraz wnioski w odniesieniu do poszczególnych hipotez, co pozwala uporządkować całość rozważań. Zamieszczona w tym rozdziale treść jest merytorycznie i koncepcyjnie spójna i poprawna. W tej części nasuwa mi się tylko jedna drobna uwaga. Otóż Autor weryfikując hipotezę pierwszą pisze: „Czynnikami, który determinuje korzystną pozycję konkurencyjną sektora rolno-żywnościowego UE są procesy modernizacyjne i dostosowawcze w poszczególnych branżach przemysłu spożywczego oraz potencjał produkcyjny sektora rolnego” (s. 236). Opinia ta jest słuszna, ale o ile stan unijnego potencjału produkcyjnego sektora rolnego został w pracy dobrze udokumentowany, o tyle o rozwoju potencjału przemysłu spożywczego nie wspomniano wcześniej. Przy okazji publikacji pracy można by się zastanowić nad uwzględnieniem tego zagadnienia (choćby w postaci krótkiego odniesienia literaturowego) Jest to tym bardziej uzasadnione, że hipoteza ta odnosi się literalnie do „produktów o wyższym stopniu przetworzenia”, które przeważnie wytwarzane są w przemyśle spożywczym.

3. Uwagi szczegółowe i strona formalna rozprawy

Język pracy jest jasny i zrozumiały, a wywód logiczny. Praca jest napisana poprawnie stylistycznie. Używana terminologia, poza zgłoszonymi na str. 3 recenzji wątpliwościami, również jest prawidłowa. Rozprawa zawiera stosowne wykazy i spisy (treści, tabel i rysunków, bibliografii). Sposób powoływania się na źródła literaturowe także jest prawidłowy, a umieszczone tabele i rysunki stanowią czytelną ilustrację prezentowanych treści. W pracy pojawiają się jednak drobne usterki interpunkcyjne, a zwłaszcza edycyjne (np. niewłaściwe końcówki, literówki), wymagające korekty przed ewentualną publikacją rozprawy, przykładowo:

- *Chciałabym również podziękować...* (s. 2);
- *W Rundzie, w której uczestniczyły 153 państwa...* (czas przeszły) (s. 9);

- „polityka handlowa UE została uznana za elementarny element polityki gospodarczej...” może lepiej „...podstawowy element polityki...” (s. 10);
- Skrót JRE pojawia się w jednym z akapitów na s. 10, a jego wyjaśnienie dopiero w kolejnym na tej samej stronie, należy wyjaśnienie umieścić w nawiasie bezpośrednio przy skrótce (s. 10);
- ...Krajowej Służby Statystyki Rolniczej USA... (końcówki) (s. 14);
- ...krajów UE z w handlu bilateralnym... (s. 15);
- „W rozdziale szóstym zaprezentowano przegląd dotychczasowych badań skutków implementacji ~~wybranych~~ wybranych preferencyjnych... (s. 23);
- „...idei protekcjonizmu były lata 80. i 90. XX wieku” (brak kropek) (s. 36);
- „opłaty wyrównawcze...” (literówki) (s. 39);
- „o tym temacie...” (duża litera) (s. 55);
- „...możliwości przełamania impasu...” (literówka) (s. 62);
- „...umożliwiających stosowaniae...” (literówka) (s. 79);
- Tytuł „Tabela 1. Liczba ludności w krajach UE, USA, Japonii, Kanadzie, Wietnamie i MERCOSUR w latach 2008-2018” powinien być analogiczny jak „Tabela 6. ...”, tj. powinien zawierać określenie „dynamika zmian” (s. 82);
- „o zjawisku tym świadczy...” (duża litera) oraz „...z poziomu 0,5% do 0,3%...” (bez spacji) (s. 83);
- „Spośród państw MERCOSUR warto zwrócić uwagę na Argentynę...” (s. 90);
- „Wobec istniejących różnic, w uzgadnianiu warunków wymiany handlowej wykorzystywane są porozumienia traktatowe” (literówki) (s. 90);
- „...dlatego porozumienie UE-Wietnam znacząco artykułuje kwestie zrównoważonego rozwoju.” Czy tu nie powinno być UE-Japonia? (s. 91);
- „Negocjacje w obrębie i filaru...” Czy tu nie powinno być I filaru” (s. 97);
- Tytuł tabeli 2. powinien być następujący: „Wartość i amortyzacja środków trwałych brutto w rolnictwie w krajach UE, USA, Japonii, Kanadzie, Wietnamie i MERCOSUR w latach 2008-2018 (mld USD)” (s. 104) analogicznie jak pozostałe tytuły tabel w tym rozdziale;
- „...usprawnić rolnictwo i uprzemysłowić je przez pracę maszyn i urządzeń” może lepiej „...uprzemysłowić je przez wyposażenie w maszyny i urządzenia” (s. 104);
- „...oraz od 12 USD do 17 USD...” (s. 112);
- „Średnia powierzchnia użytkowania ziemi tych gospodarstw była ~~to~~ prawie 20 razy większa...” (s. 114);

- „...był przeznaczony głównie na pod uprawę...” (s. 118);
- „...połowę... (duża litera) (s. 122);
- „Mniejsza niż w Japonii...” (s. 125);
- „...udział produkcji roślinnej...” (literówka) (s. 128);
- „...miała Brazylia, w której produkcja...” (literówka) (s. 131);
- „...50% podrożały...” (duża litera) (s. 139);
- Tytuł tabeli 3. Powinien zaczynać się następująco: „Indeks cen artykułów owoców i warzyw...” (s. 140);
- „...zidentyfikować źródła tych korzyści. W niniejszym rozdziale...” (literówki) (s. 142);
- „Największe wzrosty oszacowano dla takich produktów, jak: mięso, tytoń, przetwory z tłuszczów zwierzęcych lub roślinnych, produkty mleczarskie i cukier.” (końcówki) (s. 193);
- Choć dopuszczalne są obie formy, to bardziej prawidłowa i częściej stosowana jest forma „tłuszczów” zamiast „tłuszczy” (m.in. s. 152, 180, 220, 231, 237, 240, 242);
- „W sektorze rolnym państw Unii Europejskiej wytwarzano również...” (literówka) (s. 238).

4. Konkluzja końcowa

Mgr Dawid Antoni Jabkowski podjął się aktualnego i ważnego zarówno z punktu widzenia nauki, jak i praktyki gospodarczej, problemu badawczego dotyczącego oceny potencjalnych skutków wybranych preferencyjnych umów handlowych dla handlu produktami rolno-spożywczymi Unii Europejskiej. Rozprawa stanowi oryginalne rozwiązanie problemu badawczego, a jej Autor wykazał się ogólną wiedzą ekonomiczną oraz potwierdził umiejętność samodzielnego prowadzenia pracy naukowej. Dobrze zrealizował sformułowane cele badań, stosując metody pozwalające na weryfikację postawionych hipotez badawczych oraz określenie wniosków końcowych. Sformułowane w recenzji uwagi, z których część ma charakter dyskusyjny, nie umniejszają wartości merytorycznej i ogólnie pozytywnej oceny przedłożonej rozprawy.

Biorąc pod uwagę dobór tematu, założenia badawcze i przyjęte podejście metodyczne, jak również wartość merytoryczną i formalną rozprawy, stwierdzam że odpowiada ona wymogom stawianym w art. 13 ust. 1 ustawy z dnia 14 marca 2003 roku o stopniach i tytułach naukowych (Dz.U. z 2017 r. poz. 1789) w związku z art. 179 z dnia 3 lipca 2018 r. Przepisy

wprowadzając ustawę – Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce (Dz.U. z 2018 r. poz. 1669). Na tej podstawie wnioskuję do Rady Naukowej Dyscypliny Ekonomia i Finanse Uniwersytetu Przyrodniczego w Poznaniu o przyjęcie rozprawy oraz dopuszczenie mgr. Dawida Antoniego Jabkowskiego do jej publicznej obrony.

Doceniając ponadto wysokie walory naukowe oraz dużą wartość poznawczą i aplikacyjną ocenianej rozprawy wnioskuję do Rady o uznanie jej za wyróżniającą.

dr hab. Iwona Szczepaniak, prof. IERiGŻ-PIB